

ISSN 1814 - 6961

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2020, № 2 (90)

2 /2020

Журнал Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің (ҚР БҒМ БҒБК) ғылыми қызметтің нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын басылымдар тізіміне кіреді.

Бас редакторы:

Зиябек Қабылдинов

Редакциялық алқа:

Абдрахманов Толобек Абылович, т.ғ.д., профессор, И. Арабаев атындағы Қырғыз мемлекеттік университетінің ректоры (Қырғызстан)

Акинер Ширин, т.ғ.д., Лондон университетінің профессоры (Ұлыбритания)

Асылбекова Жамиля Мәлікқызы т.ғ.д., профессор, Халықаралық бизнес университеті (Қазақстан)

Аяған Бүркітбай Гельманович, т.ғ.д., профессор, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Мемлекет тарихы институты

Әбусейітова Меруерт Хуатовна, т.ғ.д., профессор, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Р. Сулейменов атындағы Шығыстану институты «Тарихи материалдарды зерттеу орталығының» директоры, ҰҒА корр.-мүшесі (Қазақстан)

Әлімбаев Нұрсан, т.ғ.к., профессор, ҚР Мемлекеттік музейінің директоры (Қазақстан)

Әжіғали Серік Ескендірұлы, т.ғ.д., профессор, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)

Буканова Роза Гафаровна, т.ғ.д., профессор, Уфа қаласындағы Башқұр мемлекеттік университеті (Ресей)

Голден Питер Принстон университетінің профессоры (АҚШ)

Жұмағұлов Қалқаман Тұрсынұлы, т.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Дүние жүзі тарихын зерттеу» орталығының директоры, Германиядағы Геттинген университетінің құрметті профессоры (Қазақстан)

Исмағұлов Оразақ, т.ғ.д., профессор, ҰҒА академигі (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы, т.ғ.д., профессор, ҰҒА академигі (Қазақстан)

Ламин Владимир Александрович, т.ғ.д., профессор, РҒА корр.-мүшесі, РҒА Сібір бөлімінің Тарих институты (Ресей)

Мансура-Хайдар, профессор (Үндістан)

Масов Рахим Масович, т.ғ.д., профессор, А. Дониш атындағы Тарих, археология және этнография институты (Тәжікстан)

Мұқтар Әбілсейт Қапизұлы, т.ғ.д., профессор, Атырау қаласындағы «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының директоры (Қазақстан)

Навроцкий Карл, PhD докторы, Гданьск қаласындағы екінші дүниежүзілік соғыс музейінің директоры (Польша)

Осман Мерт, Ататүрк университетінің профессоры (Түркия Республикасы)

Сидхарт С. Саксена, Кембридж университетінің профессоры (Ұлыбритания)

Сон Ен Хун, Хангук шет тілдер университетінің профессоры (Оңтүстік Корея)

Сыдықов Ерлан Бәтташұлы, т.ғ.д., профессор, Л. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры (Қазақстан)

Якуб Алексей Валерьевич, т.ғ.д., профессор, Ф.М. Достоевский атындағы Омск мемлекеттік университет (Россия)

Редакционная коллегия журнала

Абдрахманов Толобек Абылович, д.и.н., профессор, ректор Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева (Кыргызстан)

Абусейітова Меруерт Хуатовна, д.и.н., профессор, член корр. НАН РК, директор центра «Исследование исторических материалов» института Востоковедения имени Р. Сулейменова Комитет науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (Казахстан)

Акинер Ширин, д.и.н., профессор Лондонского университета (Великобритания)
Алимбай Нурсан, к.и.н., профессор, директор Государственного музея Республики Казахстан(Казахстан)

Ажигали Серик Ескендирович, д.и.н., профессор, Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (Казахстан)

Асылбекова Жамиля Маликовна, д.и.н., профессор, Университет международного бизнеса (Казахстан)

Аяган Буркитбай Гельманович, д.и.н., профессор, Институт истории государства Министерства образования и науки Республики Казахстан Комитет науки

Буканова Роза Гафаровна, д.и.н., профессор Башкирского государственного университета г. Уфа (Россия)

Голден Питер, профессор Принстонского университета (США)

Жумагулов Калкаман Турсынович, д.и.н., профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, директор «Центра по изучению Всемирной истории», Почетный профессор Геттингенского университета в Германии (Казахстан)

Исмагулов Оразак, д.и.н., профессор, академик НАН РК (Казахстан)

Кумеков Болат Еимухамедович, д.и.н., профессор, академик НАН РК (Казахстан)

Ламин Владимир Александрович, д.и.н., профессор, член корр. РАН, директор Института истории Сибирского отделения Российской академии наук (Россия)

Мансура-Хайдар, профессор (Индия)

Масов Рахим Масович, д.и.н., профессор институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша (Таджикистан)

Муктар Абилсейт Капизулы, д.и.н., профессор, директор государственного историко-культурного музея-заповедника «Сарайшық» в городе Атырау (Казахстан)

Навроцкий Карл, доктор PhD, директор музея Второй мировой войны в г. Гданьск (Польша)

Осман Мерт, профессор Ататюркского университета (Турция)

Сидхарт С. Саксена, профессор Кембриджского университета (Великобритания)

Сон Ен Хун, профессор университета иностранных языков Хангук (Южная Корея)

Сыдыков Ерлан Батташевич, д.и.н., профессор, ректор Евразийского национального университета имени Л.Гумилева. (Казахстан)

Якуб Алексей Валерьевич, д.и.н., профессор, ректор Омского государственного университета имени Ф.М. Достоевского(Россия)

Editorial Board of the Journal

Abdrahmanov Tolobek Abylovich Doctor of Historical Sciences, professor, Rector at the I. Arabayev State university (Kyrgyzstan)

Abuseitova Meruert Huatovna, Doctor of History, professor, Corresponding Member NAS RK, director of the Center for the Study of Historical Materials at the Institute of Oriental Studies named after R. Suleimenov of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan Science Committee (Kyrgyzstan)

Akiner Shirin, Doctor of Historical Sciences, Professor of London University (Great Britain)

Alimbai Nursan, Doctor of History, professor, Director of the State Museum Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Asylbekova Zhamilya Malikovna Doctor of Historical Sciences, professor at University of International Business, Almaty (Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich, Doctor of History, Professor, Institute of State History of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan Science Committee

Azhigali Serik Eskendirovich, Doctor of History, professor, C.C. Valikhanov Institute of History and Ethnology. Science Committee Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Bukanova Roza Gafarovna Doctor of Historical Sciences, professor at Bashkir state university. Ufa (Russia)

Golden Peter, a professor at Princeton University (USA)
Zhumagulov Kalkaman Tursynuly, Doctor of Historical Sciences, Academician, professor of Al-Farabi Kazakh National University, Director of the Research Center on World History Studies, Emeritus Professor of German Gottingen University (Kazakhstan)
Ismagulov Orazak, Doctor of Historical Sciences, professor. Academician of National Academy of Sciences (Kazakhstan)
Kumekov Bolat Yeshmukhameduly, Doctor of Historical Sciences, professor, Academician of National Academy of Sciences (Kazakhstan)
Lamin Vladimir Alexandrovich, Doctor of History, professor, Corresponding Member. RAS, director of the Institute of History of the Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences (Россия)
Mansura-Haydar, professor, (India)
Masov Rakhim Masovich, Масов Рахим Масович, Doctor of Historical Sciences, professor A Donish Institute of History, archeology and Ethnography (Tajikistan)
Muktar Abilseit Kapizuly, Doctor of Historical Sciences, professor, Director of the State Historical and Cultural Museum-Reserve "Sarayshyk" in Atyrau (Kazakhstan)
Navrocki Karl PhD, Second world war museum director in Gdansk (Poland)
Osman Mert, professor of the Atatürk University (Turkey)
Sidhart S. Saxena, professor at Cambridge University (Great Britain)
Son Yong Hong, a professor of the Hanguk University of Foreign Languages (South Korea)
Sydykov Erlan Battashevich, Doctor of Historical Sciences, professor, Rector of the L. Gumilev Eurasian National University (Kazakhstan)
Jakub Aleksei Valerievich, Doctor of Historical Sciences, professor, Rector of the Omsk state university named after Dostoevski F.M. (Russia)

Жауапты редактор:
Айжамал Құдайбергенова

Редактор:
Бота Жүнісова

Компьютерде өңдеуші және дизайнер:
Венера Зикирбаева

Редакцияның мекен-жайы:
050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28,
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
«Отан тарихы» журналының редакциясы
Телефон: +7 (727) 272-46-54
E-mail: Otanhistory@gmail.com
Электрондық мекен-жай:
<http://infohistory.info>

Журнал 1998 жылдан бастап шығады.
Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде 1998 ж.
9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кәулігіне ие болды.
Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да
көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

**КЕҢЕС ДӘУІРІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ КАЗАХСТАНА В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД
KAZAKHSTAN HISTORY IN SOVIET PERIOD**

ҒТАХР 03.20

**КЕҢЕС ОДАҒЫНДАҒЫ ИНДУСТРИАЛАНДЫРУ САЯСАТЫНА
ҰЛТ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ ҚАРСЫЛЫҒЫ**

Шілдебай Сәбит Қамытбекұлы

Тарих ғылымдарының кандидаты,
ЖҒҚ. Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
Алматы қ. E-mail: S.Shildebai@mail.ru

Түйіндеме. Мақала КСРО-да жүргізілген индустриаландыру саясаты мен оған қатысты айтыстарға, индустриаландырудың отарлық сипатына қарсы ұлт қайраткерлерінің күресі тарихына арналды. БК(б)П ОК жүргізген индустриаландыру саясатына балама ретінде басқаша экономикалық даму жолдарын ұсынған саяси қайраткерлер мен ғалымдардың идеялары және олардың қуғындалуы талдауға алынды. РКФСР ХКК төрағасының орынбасары Т. Рысқұловтың РКФСР құрамындағы ұлттық республикалар мен облыстардың өкілдерімен өткізген «жеке кеңесінің» материалдары талданды. Т. Рысқұлов өткізген жеке кеңес шешімдерін жоққа шығару үшін Ф.И. Голощекиннің арнайы мәжіліс ұйымдастырып, кеңеске қатысқан қазақ қайраткерлерін қуғындауы нақты фактілермен көрсетілді. С. Садуақасовтың шикізат маңынан өнеркәсіп салынуы тиіс деген пікірі көрсетілді.

Кілт сөздер: ҚАКСР, индустриаландыру, Сталин, Рысқұлов, Садуақасов, кәсіпорындар, жеке кеңес, ұлт саясаты.

МРНТИ 03.20

**ПРОТИВОСТОЯНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ
ИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ СОВЕТСКОГО СОЮЗА**

Шилдебай Сабит Камытбекұлы

Кандидат исторических наук, ВНС.
Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова,
г. Алматы. E-mail: S.Shildebai@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена истории политики индустриализации и дискуссии в СССР и противостоянии национальных деятелей к колониальному характеру индустриализации. Проанализированы идеи политиков и ученых, предложивших различные пути экономического развития в качестве альтернативы политике индустриализации ЦК ВКП(б) и история их репрессии. Были изучены материалы частного совещания националов, проведенного заместителем председателя СНК РСФСР Т. Рыскулова с представителями национальных республик и областей РСФСР. Приведены конкретные факты организации Ф.И. Голощекиным совещания в Казахстане, чтобы отменить решения совещания Т. Рыскулова и преследования казахских деятелей, принявших участие в нем. Также отражается мнение С. Садуақасова, что промышленность должна строиться вокруг сырья.

Ключевые слова: КАССР, индустриализация, Сталин, Рыскулов, Садуақасов, предприятие, частный совет, национальная политика.

IRSTI 03.20

THE CONFLICT OF NATIONAL FIGURES TO THE INDUSTRIAL POLICY OF THE SOVIET UNION

Shildebay Sabit

candidate's (Ph.D.) degree in historical sciences,
CH. Valikhanov Institute of history and ethnology,
Almaty. E-mail: S.Shildebai@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the policy of industrialization history in the USSR and the confrontation of national figures with the colonial nature of industrialization. The ideas of politicians and scholars who proposed various ways of economic development as an alternative to the policy of industrialization under the guidance of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks and the history of their repression were analyzed. The materials of a private meeting of nationals held by the deputy chairman of the SNK of the RSFSR T. Ryskulov with representatives of the national republics and regions of the RSFSR were also researched. Specific facts of the F.I. Goloshchekin extended meeting organization in Kazakhstan to reverse the decisions of a private meeting held by T. Ryskulov and the persecution of Kazakh leaders who took part in those council. S. Saduakasov's opinion is also reflected that the industry should be built around raw materials.

Key words: KASSR, industrialization, Stalin, Ryskulov, Saduakasov, enterprise, private council, national policy.

Кіріспе. Бүгінгі таңда, дүниежүзінің тарихшылары тарапынан социалистік жүйенің тарихын танып-білуге деген ерекше талпыныс байқалып отыр. Мұны, бұрынғы Батыс елдерінде жұмыс істеген советология орталықтарының негізінен кеңестік идеологияға қарсы жұмыс істеп, оның тарихын объективті тануға ұмтылмағанымен де түсіндіруге болады. Кеңес империясы құлаған 1991 жылдан бері әлем тарихшылары посткеңестік республикалардың тарихы мен жоспарлы экономиканың тарихын терең зерттеуге көшті. Себебі, осы уақытқа дейін өмір сүрген либералдық, фашистік және социалистік жүйенің алдыңғы екеуінің тарихы Батыс тарихшылары тарапынан кешенді түрде зерттелген еді. Ал социалистік жүйе өмір сүріп тұрған кезеңде барлық жұмыс оны құлатуға қарсы бағыттталып, объективті зерттеуге басымдық берілмеген болатын.

КСРО ыдырап, одақтас республикалардың тәуелсіздік алғанына да отыз жылдың жүзі болып қалды. Бірақ, тәуелсіз мемлекетке айналған елдердің ішінде индустриалық революция жасап, алға қарай дамып кеткен мемлекет жок. Соның ішінде, біздің отанымыз – Қазақстан Республикасы да айтулы индустриалық-инновациялық жетістіктерге қол жеткізе алған жок. Барлық бастамалардың ішінде тек қана азық-түлік саласында ғана көз көрерлік жаңалықтар бар. Сондықтан, XX ғасырдың 20-30 жылдары Елімізде жүргізілген индустриаландыру саясаты мен оның нәтижелері, қазақ өлкесіндегі индустриаландыруға байланысты Орталық билік саясатының отарлық сипаты және оған қазақ қайраткерлері көрсеткен қарсылық тарихы арнайы зерттеуді қажет ететін өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Материалдар мен зерттеу әдістері. Мақала мазмұны таза тарихи зерттеу немесе тарихнамалық талдау жанрына құрылмағандықтан, мәселенің тарихы мен оның тарихнамасындағы тарихи ойды қатар қарастыруға тура келді. Сондықтан, бір мезетте тарихнамалық фактілер және тарихи материалдар мен деректерді қатар қолдандық. Олардың қатарында тақырыпқа қатысты тарихи зерттеулер, құжаттар мен материалдар жинақтары, архив құжаттары да бар.

Мақаланың методологиялық негізін объективтілік, тарихилық, жүйелілік сияқты ғылыми танымның маңызды принциптері құрайды. Социалистік жүйе тарихын бүгінгі күн тұрғысынан қарай отырып, салыстырмалы тарихи талдау әдісін қолдандық. Мәселеге тереңдеу үшін, тарихи процесті диалектикалық тұрғыдан қарай отырып, социалистік жүйе мен либерализм тарихындағы өндірістік даму тарихын өзара салыстыру арқылы, екі саяси жүйенің дамуына негіз болған түрлі экономикалық

даму бағыттарының басымдықтары мен кемшіліктерін анықтауға ұмтылды. Әрине, бір мақала шеңберінде барлық сұрақтарға жауап таба алдық деуден аулақпыз. Бірақ, социалистік индустриаландырудың прогрессивті жақтарын нарықтық экономика жағдайында пайдалану мүмкіндіктері туралы зерттеулер жүргізу қажет деген қорытынды айтамыз.

Талқылау. КСРО ыдырағаннан кейінгі алғашқы онжылдықта посткеңестік Ресей тарихшылары кеңестік жүйе мен Компартияның саясатын, сталинизмді жаппай сынауға көшті. Ресейде билік басына В.В. Путин келгеннен кейінгі кезеңде И.В. Сталинге қатысты көзқарас біртіндеп өзгеріп, оны ұлы мемлекет қайраткері ретінде қарастыру басымдыққа ие болды. Бұл үрдіс – бүгін де жалғасуда. 1921–1925 жылдардағы халық шаруашылығын қалпына келтіру кезеңінен кейін басталған индустриаландыру және жаппай ұжымдастыру саясаты тарихын зерттеу де жаңа мұрағат құжаттарын ғылыми айналымға тарту арқылы жаңа сапаға көтерілді. КСРО-ның болашақ экономикалық даму бағытына қатысты индустриаландыру мен аграрландыру теориялары (Струмилин, 1927). Саяси бюродағы билік үшін күреспен астасып, ақыры «марксисттердің» жеңісімен аяқталғаны белгілі. Міне, осы кезеңде Ресейдің автономиясы болған Қазақстандағы экономикалық мәселелер мен индустриаландыру тарихын зерттеу бүгінгі таңда да өзінің өзектілігін жойған жоқ. Ол бүгінгі таңда Қазақстанда жүріп жатқан экономикалық реформалар мен модернизация мазмұнын тереңірек түсіну үшін де аса қажет.

Посткеңестік республикалар экономикалық реформалар жүргізе отырып жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшу кезеңінде «экономикалық статика мен динамиканың» негізгі заңдылықтарын қорғаған Н.Д. Кондратьев, А.В. Чаянов, Л.Н.Юровский сияқты экономист ғалымдардың бағыты дұрыс болған екен деген қоғамдық пікір қалыптасқаны белгілі. Керісінше, Кеңестер Одағын технологиялық артта қалушылықтан алып шыққан, екінші дүниежүзілік соғысқа даяр еткен экономиканың жоспарлау әдісін қателік деп бағалап, оның тиімді жақтары қарастырылмады.

Әрине, орыстың көрнекті ғалымы, экономист, теоретик, статистик Н.Д. Кондратьевтің экономикалық зерттеулері ерекше назар аударуды қажет етеді. Ол ХХ ғасырдың 20-шы жылдарының екінші жартысында-ақ индикативті жоспарлау тұжырымына келген болатын. И.В. Сталиннің индустриаландыру саясатына қарсы ғылыми пікір ұсынған Н.Д. Кондратьев 1928 жылы институт директорылығынан қуылса, 1930-шы жылдары қуғын-сүргінге ұшырады. Ол түрмеде отырып, тепе-теңдік, статика мен динамика, цикл және дағдарыс теориялары сияқты экономикалық дамудың базалық мәселелері жөніндегі іргелі еңбегін жазуды одан әрі жалғастырды. Өкінішке орай, оның көптомдық еңбегінің бір бөлігі ғана сақталып, КСРО-ның ыдырауы қарсаңында «Экономикалық статика мен динамиканың негізгі мәселелері» деген атпен жарық көрді (Кондратьев, 1991). Н.Д. Кондратьевтің негізгі теориялық және ғылыми жетістігі – үлкен циклдар немесе «ұзын толқындар» теориясын ашуы еді. Оның ең белгілі еңбегі «Конъюнктураның үлкен циклдары және көріпкелдік теориясы» деп аталды (Кондратьев, 2015). Ол осы еңбегінде экономикада үлкен циклдардың болатынын, экономиканы жоспар арқылы бір бағытта дамыта берудің мүмкін еместігін, экономиканың толқынды заңдылығы болатынын негіздеді. Н.Д. Кондратьев шаруашылық жүйесінің белгілі бір кезеңде дағдарысқа ұшырайтынын немесе тығырыққа тірелетінін, одан шығу үшін міндетті түрде технологиялық база мен өндірістік аппаратты жаңартып, шаруашылық механизмдері мен ұйымдық құрылымды қайта құру қажеттігін анықтады. Ол сонымен қатар, экономиканың тұрақты бір жағдайынан келесі тұрақты жағдайға көшуге мүмкіндік беретін, ұзақ мерзімді тербелістерді қамтамасыз ететін әлеуметтік-экономикалық жүйені құру мүмкін деп есептеді. Біздің ойымызша, бұл қазіргі экономикалық дамудың қытайлық үлгісі болса керек.

Бірақ, Н.Д. Кондратьев, А.В. Чаянов, Л.Н. Юровский сияқты экономист ғалымдардың пікірлері есепке алынбады. БК(б)П ОК-нің экономикалық саясатының дұрыстығын негіздеп, оның жарқын болашағын дәріптеген С.Л. Фридманның (Фридман, 1928), П.М. Керженцев (Керженцев, 1932) сияқты ғалымдардың еңбектері

жарық көріп жатты.

Индустриаландыру саясатының жарқын жетістіктерін дәріптеу Ұлы Отан соғысы жылдарынан кейін де өз жалғасын тапты. Қазақстандық С.Б. Бәйішевтің (Баишев, 1949), И. Ерғазиевтің (Ерғазиев, 1954) еңбектерінде индустриаландыруға біржақты баға берілді. Оның тек жағымды жақтары көрсетіліп, қарама-қайшылықтары мен кемшіліктері қарастырылмады. Сондай-ақ, С.Б. Бәйішевтің басқаруымен жарық көрген екі томдық «Қазақ КСР-індегі индустриаландыру тарихы» атты құжаттар мен материалдар жинағы (История, 1967а; История, 1967б) индустриаландыру тарихының жетістіктерін көрсетуге құрылды. Одан кейінгі жылдары жарық көрген А.Ф. Хавиннің (Хавин, 1962), В.С. Лельчуктің (Лельчук, 1984) еңбектері де коммунистік идеология шеңберінен шыға алмады Кеңес заманында индустриаландыру тарихына қатысты жарық көрген еңбектерге оны дәріптеу тән болса, КСРО ыдырағаннан кейінгі алғашқы онжылдықта индустриаландыру тарихын біржақты қарап, оның бас авторы мен Компартияны жазғыру етек алды.

Сондықтан, индустриаландыру тарихнамасына осындай қысқаша шолу жасай отырып, адамзат тарихында болған аса ірі өндірістік модернизация тарихын кешенді зерттеу қажеттігін айтқымыз келген болатын.

Нәтижелері. Қоғамдық ғылым салалары соңғы 28 жылда Кеңес империясының ыдырау себебін түсіндіруге барынша тырысып келеді. Сонымен қатар, халықаралық аренада беделі бар белгілі саясаткерлер де осы мәселеге байланысты өз көзқарастарын білдіруде. Соның көпшілігі, КСРО-ның ыдырауын оның жоспарлауға негізделген мешуе экономикасынан көреді. БК(б)П ОК-нің ұлт мәселесіне қатысты жүргізген саясаты көбінесе ескерілмейді, ескерілсе де екінші кезекте.

Бүгінгі күннің тұрғысынан алып қарағанда, тарих ғылымы өткен күннің тәжірибесі мен бүгінгі күннің кемшіліктері негізінде тарихи процестерді қорытып, құбылыстар мен оқиғаларды түсіндіретін сияқты. Кеңестік кезеннің тарихын бүгінгі ұлтсыздық пен тапсыздық жайлаған, қағазбастылық бюрократия мен нарықтық экономика орнаған мемлекетте отырып саралау, тәуелсіздіктің буымен алғашқы кезде тарихшылар жабыла жамандаған құбылыстарды қайта қорыту, оқиғалардың себептері мен сырын объективті түсінуге ұмтылу аса маңызды.

Кеңестер Одағында жүргізілген индустриаландыру саясаты әлемде қалыптасқан саяси және экономикалық жағдайларға тікелей байланысты еді. Бірінші дүниежүзілік соғыстың Германия мен протекторат елдерге қатысты әділетсіз қорытындылары, Версаль-Вашингтон жүйесінің милитаристік сипаты және Ұлттар Лигасының антикоминтерндік қызметі жаңа дүниежүзілік соғысқа тарихи алғышарттар қалыптастырып берді.

Алғашқы кезде, Ресейдегі социалистік революция дүниежүзілік социалистік революцияға ұласады деген В.И. Лениннің тұжырымына сәйкес әлеуметтік құрылыстары әр түрлі елдермен бейбіт қатар өмір сүру тұжырымдамасы И.В. Сталин басшылыққа келе салысымен-ақ агрессиялық сипатқа ие болды. И.В. Сталин үкіметі алғашқы күндерден-ақ: «бізді айнала капиталистік жау мемлекеттер қоршап тұр, олардың бар арманы жас социалистік мемлекетті құлату» деп жариялады. Кеңес мемлекеті осы тұжырым негізінде «өзін-өзі сақтап қалу үшін» милитаристік жолға түсуі тиіс болды. Ол үшін индустриаландыруды тездетіп жүргізу қажет еді.

1925 жылдың соңына таман Кеңес Одағында халық шаруашылығын қалпына келтіру негізінен аяқталды. 1925 жылы ірі өнеркәсіп соғысқа дейінгі көлемнің 75 %-ын, ал ауыл шаруашылығы 87 %-ын берді. Оның ішінде, мемлекеттік және кооперативтік өндіріс ішкі жалпы өнімнің 81 %-ына тең келсе, жеке сектор 19 %-ға тең келді (Соловьев, 1983:200). Партия басшылығы социалистік құрылыс жоспарының келесі сатысы болып табылатын социалистік индустриаландыруды жүзеге асыратын уақыт жетті деп есептеді.

КСРО-да социалистік индустриаландыру бағытын 1925 жылы 18–31 желтоқсан күндері Москвада өткен Компартияның XIV съезі жүзеге асыру қажет деп тапты. Съезд экономикалық құрылыс саласындағы жетістіктерді айта келіп, «КСРО-ның әлемдік капиталистік шаруашылықтың жемтігіне айналуудан сақтау үшін КСРО-ның экономикалық дербестігін қамтамасыз ету қажет, ол үшін елді индустриаландыру

бағытына көшу қажет» (История, 1969:21-22), - деген нұсқау берілді. Жұмысшылар мен шаруалардың алдына КСРО-ны машина мен қондырғыларды тасушы елден машиналар мен қондырғыларды шығарушы елге айналдыру міндеті қойылды. Мұндай жаңа экономикалық бағытты қолдамаған БК(б)П ОК Саяси бюросының мүшелері Г.Е. Зиновьев пен Л.Б. Каменев троцкизм негізінде пайда болған «жаңа оппозиция» ретінде айыпталып, съезде жеңіліс тапты. Г.Е. Зиновьевке тірек болған БК(б)П Ленинград ұйымы да артынша Орталық комитетті жақтап шықты.

Ресейлік тарихшы К. Писаренконың «Саяси бюродағы отыз жылдық күрес» атты монографиясында (Писаренко, 2006) Саяси бюро мүшелерінің арасындағы билік үшін болған күрес тарихы нақты мұрағат құжаттарының негізінде ашылған. Зерттеуші 1926 жылдың басында құрылған Л.Д. Троцкий және Л.Б. Каменев пен Г.Е. Зиновьевтің оппозициялық блогы И.В. Сталин мен Л.Д. Троцкий арасындағы құпия ымыраласудан кейін жүзеге асқан деген қорытынды жасайды. Себебі, 1923–1925 жылдары өзіне қарсы күрескен Л.Б. Каменев пен Г.Е. Зиновьевті толық талқандап, И.В. Сталинді «екінші Ленин» дәрежесіне көтермесе, Компартияның фракцияларға бөлініп ыдырау қаупі болды деген жорамал жасайды. Қалай дегенмен де, зерттеушінің осы бір пікірі шындыққа жанасатын сияқты. Өйткені, атышулы «үш көсемге» қарсы күресте Саяси бюро мүшелері түгелдей И.В. Сталинді жақтап, оның партия ішіндегі беделі бұрын-соңды болмаған деңгейге көтерілді.

1926 жылы 14-23 шілде аралығында өткен БК(б)П-ның пленумында В.И. Лениннің ізбасарларының бірі Г.Е. Зиновьев Саяси бюро құрамынан шығарылып тасталды (Писаренко, 2006:197). Көп ұзамай, Қазан төңкерісінің 10 жылдығы қарсаңында БК(б)П ОК-не қарсы демонстрациялық әрекеттер жасағаны үшін, 1926 жылы 23 қазанда өткен Пленумда Л.Д. Троцкий Саяси бюро мүшелігінен, ал Л.Б. Каменев мүшелікке кандидаттықтан шығарылып тасталды (Писаренко, 2006:198).

Осылайша, КСРО-ның болашақ шаруашылық және экономикалық даму бағыты тікелей И.В. Сталиннің билігіне тәуелді болып қалды. И.В. Сталин жаңа экономикалық саясат жылдарында қалыптасқан «нэпмандар» мен «совбурларға» қарсы жалпыхалықтық наразылықты өзінің мақсатына шебер пайдалана отырып, елді индустриаландыруды ашық бастауға шешім қабылдады. Саяси биліктегі «екінші Лениннің» бұл шешімін 1926 жылы 26 қазан мен 3 қараша аралығында өткен БК(б)П-ның XV конференциясы толық қоштап шықты. Оған жаңа экономикалық саясаттың нәтижесінде КСРО экономикасының 1913 жылғы деңгейге жетуі, халықтың әл-ауқатының түзелуі де негіз болды. XV партконференция 3-қараша күні қабылдаған «Елдің шаруашылық жағдайы және партияның міндеттері туралы» қарарда капиталистік елдер қоршауында отырған, техникалық және экономикалық жағынан артта қалған КСРО-ны дамыту үшін шаруашылық дамудың барлық қозғаушы күштерін нақты есепке ала отырып, елдің экономикасына мемлекеттің дер кезінде араласуы қажет делінді (История, 1969:23). Осы жол – социализмге апаратын жоспарлы дамуды қамтамасыз етуі тиіс болды. Партконференция елде индустриаландыруды жүзеге асыруды нақты міндет етіп белгіледі және троцкийшіл-зиновьевшіл оппозицияны айыптап, болашақта меньшевиктік әрекетті қайталаса партия қатарынан шығарылатыны ескертілді.

Осылайша, КСРО-ны индустриаландыру мемлекеттік көлемдегі науқанға айналуы тиіс болды. Мемлекеттік биліктің жоғарғы эшалонындағы билік үшін күрес жағдайында елдегі осындай күрделі экономикалық міндетті орындап шығу үшін барлық күш түгел жұмылдырылуы керек еді. Компартияның саяси (кеңестендіру) және шаруашылық бағыты ұлттық республикалар мен автономияларға да ортақ болатын. Орталық билік үшін маңызды болып табылатын науқандардың көлеңкесінде қалған ұлт мәселесі әбден шиеленісіп, шешім таппағаны аз болғандай, енді кешегі патшалық Ресей кезінде орнаған отаршылдық саясат жаңа түр мен мазмұнға ие болған кеңестік кезеңде ұлт аймақтарының мүддесі мүлдем ескерілмей, Орталықтың өнеркәсіп аудандары үшін шикізат базасы болудан басқа жол қалмағандай еді. Мәселенің осындай астары мен мазмұнын түсінетін қайраткерлер ұлт аймақтарында өте аз болатын. Сондай қайраткерлердің бірі де бірегейі, атышулы «пантүркист», 1926 жылдың 31 мамырынан РКФСР Халық комиссарлар кеңесі төрағасының орынбасары

қызметін атқарып отырған Тұрар Рысқұлов еді.

1923 жылы 17-25 сәуір аралығында өткен РК(б)П XII съезі қабылдаған «партиялық және мемлекеттік құрылыстағы ұлттық мәселелер» жөніндегі қарар шешімдерін шынайы жүзеге асыруды талап етудің қаншалықты қатерлі екендігін 1923 жылы 9-12 маусым аралығында болып өткен IV Ұлттық кеңестегі М.Х. Сұлтан-Ғалиевтің тағдыры анық көрсетіп берді (Қоңыратбаев, 1994:357-370). «М.Х. Сұлтан-Ғалиевтің ісі» дегеніміз – ұлттық республикалардың шынайы егемендігін талап етуші әрбір ұлт аймақтарының қайраткерлеріне жасалған қатаң ескерту болатын. Оны сол IV Ұлттық кеңесте-ақ М.Х. Сұлтан-Ғалиевтің пікірлесі ретінде айыпталған Т. Рысқұлов жақсы түсінген еді. Содан бері өткен үш жыл ішінде КСРО-дағы ұлт мәселесінің қыр-сыры мен И.В. Сталиннің ұлт аймақтарына қатысты саясатын қапысыз түсінген Т. Рысқұлов басын жаңа қатерге тіге отырып, 1926 жылы 12-14 қараша күндері Москвадағы XV партконференция мен оның артынша шақырылған БОАК сессиясына жиналған ұлт аймақтары өкілдерінің басын қосып, кеңес өткізді.

Т. Рысқұлов кеңесті өткізу үшін өзі мүшесі болып табылатын «РКФСР, РКФСР құрамындағы ұлттық республикалар мен облыстық органдардың құрылысы» мәселесі жөніндегі комиссияның (РЭСТМА, 564:5) құқығын пайдалана отырып, Москва қаласына XV партконференцияға және оның артынша РКФСР БОАК-нің кезекті сессиясына келген ұлт аймақтарының өкілдерін жинаған еді. «Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитеті Төралқасы жанындағы Ұлттар бөлімі және РКФСР Халкомкеңесі төрағасының орынбасары Рысқұлов жолдастың бастамасы бойынша шақырылған ұлт өкілдерінің – БОАК пен КСРО ОАК мүшелері және ұлттық шет аймақтардың басқа да өкілдерінің жеке кеңесі» деген атпен құпия құжат ретінде хатталған аталмыш кеңес стенограммасы белгілі баспагер-тарихшы М. Қазыбек пен тарихшы-ғалым Ғ. Маймақовтың «Құпия кеңестер» атты еңбегінде (Қазыбек, Маймақов, 1999) қазақ тіліне аударылып, ғылыми айналымға тартылған болатын. Т. Рысқұлов өткізген ұлт өкілдерінің жеке кеңесінің стенограммасы мен кеңес ұсынысынан оның мақсатын анық түсінуге болады.

Ұлт өкілдерінің жеке кеңесіне қатысушыларды тіркеу қағазына барлығы – 49 адам тіркелген (Қазыбек, Маймақов, 1999:80-83). Кеңесті өткізген Т. Рысқұловты қоса есептегенде 50 адам. Олардың барлығы да партия мүшелері. Кеңеске қатысушыларды ұлт аймақтарына қарай жіктесек, Мари облысынан 2 адам; Башкириядан 3 адам; Ингушетиядан 1 адам; Поволжье немістері АКСР-нан 2 адам; Қырғызстаннан – 3; Татарстаннан – 4; Ойратиядан – 1; Қырым АКСР-нан – 3; Қарашай облысынан – 2; Чуваш АКСР-нан – 2; Солтүстік Осетиядан – 2; Дағыстаннан – 2; Якут АКСР-нан – 1; Бурят-монғол АКСР-нан - 1; Қалмақ автономиялы облысынан – 1; Қазақстаннан 9 өкіл және Москвадағы Т. Рысқұлов, С. Асфендияров, С. Меңдешевтерді қосқанда барлығы 12 қазақ қатысты. Сонымен қатар, РКФСР-дың Росселбанк, ЭКОСО, БОАК, Әлеуметтік қамсыздандыру халкоматы, Әділет халкоматы, Ағарту халкоматы сияқты мекемелердің өкілдері де қатысты (Қазыбек, Маймақов, 1999:80).

Кеңесті ашқан Т. Рысқұлов оның шақырылу себебі мен мақсатын қысқаша түсіндіре отырып, ұлт өкілдерінің назарын күн тәртібіне ұсынылатын 5 мәселеге аударды:

«1) Калинин жолдастың комиссиясының жұмысына байланысты мәселелер. Бұл комиссияның жұмыстары туралы сіздер, сірә, барлықтарыңыз білетін шығарсыздар, комиссияның аты «РКФСР-дің, ұлттық республикалар мен облыстардың құрылысы жөніндегі комиссия» деп аталады. Комиссияның міндеті РКФСР мен Одақтың өзара қарым-қатынасында орын алып отырған конституциялық және ұйымдастырушылық сипаттағы, сондай-ақ РКФСР-дің өзінің құрамына кіретін ұлттық республикалар және облыстармен өзара қарым-қатынасының көптеген мәселелерін тексеріп, талдау жасау; бұл комиссия өз жұмыстарында құрылыс мәселесін де қамтиды, бірақ комиссияның негізгі жұмысы конституциялық-құқықтық мәселелер төңірегіне шоғырландырылған. Комиссияның осындай атқарып отырған жұмысына байланысты жекелеген ұлт өкілдерінің бұл комиссияға ұлт аймақтары мәселелері жөнінде жасаған бірсыпыра ұсыныстары бар. Бұл ұсыныстар дұрыс па, я болмаса бұл ұсыныстарды тағы да қосып және толықтырып немесе кеңейту керек пе – міне осы мәселелер төңірегінде пікір

алмасу қажет.

2) Содан кейін IV ұлт кеңесі үлгісіндегі ұлт кеңесін шақыру туралы мәселе келеді. Ол жөнінде бірсыпыра жолдастар мәселені Орталық Комитеттің өзінде қозғаған және де жер-жерден келген бірсыпыра өкілдер тарапынан мұндай кеңесті шақыру қажеттігі туралы талаптар да бар. Мұндай кеңесті шақырудың мезгілі жетті ме? Егер кеңес шақырылатын болса, онда бұл кеңеске қандай маңыз беру керек?

3) Бүкілроссиялық Орталық Атқару Комитетінің Ұлттар Бөлімінің жұмысы туралы мәселе және бұл бөлімнің құқығы туралы.

4) Ұлт өкілдерін РКФСР Халық Комиссариаттары аппараттарына тарту туралы. Жекелеген адамдарды аппаратқа ұсыну басталды, ал бұл мәселе бойынша кейін қалай болмақ?

5) Ұлт аймақтарындағы кемшіліктер мен жетімсіздіктер туралы» (Қазыбек, Маймақов, 1999:201–202).

Кеңес жұмысы негізінен Т. Рысқұлов ұсынған күн тәртібі бойынша жүргізілді және кеңес ұсыныстары М.И. Калинин басқаратын комиссияға материал ретінде ғана тапсырылатындығы алдын-ала делегаттарға ескертілді. Кеңеске қатысушылар әбден шиеленіскен ұлт мәселесі мен индустриаландыру бағытына қатысты өз ойлары мен ұсыныстарын ортаға салды. Сөйлеушілерге уақыттың тығыздығына байланысты 10 минуттан уақыт берілді. Күн тәртібі бойынша ұлт республикалары мен облыстары атынан 33 адам жарыссөзге шықты. Біз осы сөйлеушілердің ішінен индустриаландыруға қатысты пікір білдірген өкілдердің сөздерін бөліп алып, талдауға тырысамыз.

Ұлт аймақтары мен Орталықтың арасындағы құқықтық теңсіздікке тереңірек тоқталған Қырғызстан өкілі Ж. Әбдірахманов: «Осыдан келіп ұлт қызметкерлерінің әрбір дұрыс ұсыныстары өрескел түрдегі жергілікті ұлтшылдықтың көрінісі ретінде қаралуда... сірә орыс ортасынан шыққан қызметкерлердің көбі Кеңес Одағын индустриаландыру міндетін ұлттық аймақтар шикізат жеткізіп берушілер болуға тиіс, ал индустриаландыру болса, бұл Кеңес одағының ішкі ісі, ал біздер болсақ сол үшін тек шикізат, нан, ет және т.б. беріп қана отыруымыз керек деп түсінеді», (Қазыбек, Маймақов, 1999:214) – деп барлық ұлт аймақтары үшін өзекті мәселені қозғай келе, ұлттық республикалар мен облыстардың құқықтық өкілеттігін кеңейту қажет деген ұсыныс айтты.

Қырым автономиялы облысының өкілі О.А.Г. Дерен-Аярлы Орталық пен ұлттық автономиялардың қарым-қатынасын айтарлықтай өзгерту қажет дей отырып, олардың құқықтық жағдайын революцияның жаңа міндеттеріне, еліміздің индустриаландыру және социалистік құрылыс міндеттеріне бейімдей түсу керек деді. «Жолдастар, - деді одан ары ашына сөйлеген Дерен-Аярлы, - біздер қазір өнеркәсіптің дамуының 5 жылдық жоспары мен әр түрлі онжылдық шаруашылық жоспарларын бекіткелі отырмыз. Егер сіз бұл жоспарларда автономиялы республикалардың мүдделері, шаруашылық та, экономикалық та мүдделері қалай бейнеленгенін көргіңіз келсе, онда бұл жоспарлардан автономиялы республикалардың мүдделерінің мүлдем көрініс таппағанын айқын байқайсыз. Кез-келген республиканы алып көріңіз. Жақында мен газеттен республикалар арасындағы өнеркәсіпті дамытудың 5 жылдық жоспарында қандай өнеркәсіптік қорлар бөлінгенін оқыдым: Башқұртстан 1 %, бүкіл РКФСР халқының 8,9 % құрайтын ірі Қазақстан республикасы өнеркәсіпті дамыту жөніндегі қордан 1 % қана алған» (Қазыбек, Маймақов, 1999:218-219). Ол одан ары, Қырым республикасындағы жалпы кіріске қарасақ бәрі де тамаша сияқты екенін, бірақ Ялта қаласындағы әрбір тұрғынға шаққанда кіріс пен шығыс 50–60 сомнан келетінін, ал онда тек орыстар тұратынын атап өтті. Ал татарлар тұратын Бақшасарайдың әрбір тұрғыны үшін кіріс пен шығыс небәрі 4–5 сомды ғана құрайтынын ашына айтты. Міне, осындай жағдай, сол кезеңдегі барлық ұлт аймақтарына тән екендігі кеңесте сөйлеушілердің сөздерінен анық көрініп отырды.

Кеңесте ашына сөйлегендердің бірі – Дағыстан Республикасы ОАК-нің төрағасы Н.П. Самурский еді. Ол ұлт мәселесінің дұрыс шешілуі КСРО-ның болашағына тікелей әсер ететін фактор деп бағалады. Кейін Қазақстанда Ф.И. Голощекин өткізген мәжілісте кеңеске қатысқан қазақ қайраткерлерін тұқыртудың негізгі көзірі болған Самурскийдің «Ванька прет» деген сөзі де осында айтылды. Самурский өршіген орыс

шовинизмі туғызып отырған жергілікті ұлтшылдыққа қарсы күрес шаралары ретінде «социалистік құрылысты күшейту, яғни ұлт республикалары мен облыстарындағы өнеркәсіп пен кооперацияны дамыту қарқынын күшейтуді» ұсынды (Қазыбек, Маймақов, 1999:220-229).

Кеңеске қатысқан қазақстандықтардың ішінен Ж. Мыңбаев, Ә. Досов сөз сөйледі. Сонымен қатар, қазақтардан РКФСР Экономикалық кеңесінің мүшесі С. Меңдешев, БОАК Ұлттар Бөлімінің меңгерушісі С. Асфендиаров және Қазақстаннан қуғындалып, Москвадағы Марксизм-ленинизм курсының тыңдаушысы болып жүрген С. Қожановтар кеңесте өз пікірлерін ортаға салды. Кеңестің негізгі ұйымдастырушысы Т. Рысқұлов болса мәжілістерге бастан-аяқ қатысып, оны жүргізіп отырды. Кеңес стенограммасын оқи отырып, Т. Рысқұловтың негізгі ұйымдастырушы әрі ұсыныстардың негізгі авторы екенін байқау қиын емес.

Аталмыш кеңес партия басшылығындағы билік үшін күресте индустриаландырудың негізгі жақтаушысы И.В. Сталиннің саяси жеңісі жағдайында өткендіктен, Т. Рысқұлов сияқты көнігі саясаткердің индустриаландырудың міндетті түрде барлық ұлттық республикаларда жүргізілетінін анық түсінгені белгілі. Осындай жағдайда, қолда бар барлық мүмкіндіктерді пайдалана отырып, М. Калинин басқарған комиссия мен шақырылуы мүмкін 5-ші ұлттық кеңес арқылы автономиялы ұлттық республикалар мен облыстардың құқықтарын кеңейтуге тырысқаны анық байқалады. Кеңестегі қорытынды сөзінде Т. Рысқұлов: «... Мен біздің ұлт саясатымыздағы мәселелердің барлық салмағы қазір шаруашылық майданына көшіріле бастағанын ғана атап өткім келеді, себебі жоғарыда айтып өткенімдей, партияның саяси тұрғыдағы бағыты берік те айқын жүргізілуде. Бірақ бұл саяси бағыт, атап айтқанда, барлық кезде басқару аппараты саласы бойынша жүргізілетін шаруашылық және кеңестік шараларда жүзеге асырыла бермейді... Қазір экономикалық саясатта басты орынды елімізді индустриаландыру мәселесі, социализмді бір елде орнату мәселесі алып отыр, осы мәселелерде қалай дегенмен де ұлт аймақтары мүлдем ескерілмей келеді. Тіпті кейбір жауапты жолдастардың бұл ұлт аймақтарында қандай индустриаландыру болмақ дейтінін қайтерсіз. Онда бірыңғай көшпелі шаруашылықпен айналысады, ал егіншілікпен айналысатын аймақтарда, өнеркәсіп орындарының дамуына негіз аз. РКФСР орталығында фабрикалар мен заводтарды күшейту қажет, ал шет аймақтары шикізатпен жабдықтаушы ролін атқаратын болады. Әрине мұндай пікірден кейбір бізге мәлім рухтың иісі (ұлыорыстық – С.Ш.) аңқып тұрғаны мәлім, бірақ қалай болғанда да біздің елімізде социализмді орнату және кеңес өкіметін нығайту үшін шын мәнінде индустриаландыру міндетінің иісі аңқып тұрмағаны белгілі, және де, бұның өзі, әрине, ешқашан да партия бағытында көрініс таба алмайды», (Қазыбек, Маймақов, 1999:314) - деп Орталықтың отарлық саясатын өшкереледі.

«Егер де біз, - деді Т. Рысқұлов, - елімізді индустриаландырудың бұл зор міндетінен ұлт аймақтарын мүлдем шығарып тастап, оларға шикізатпен жабдықтаушы ретінде қарап, бұларды мешеу күйінде қалдыратын болсақ, онда бізге анағұрлым алдыңғы қатарлы ұлттарды қуып жету былай тұрсын, қайта бір адым кейін шегінбекпіз, әрине бұл жерде бағыт екі айырылмақ, бағыт кеңес өкіметінің пайдасына да, біздің жалпы жағдаймыздың пайдасына да шешілмейтін болып айырлымақ. Сондықтан партияға күштеп таңуға тырысып жүрген бұл жолды қабыл алуымыз керек.» (Қазыбек, Маймақов, 1999:315). Яғни, Т. Рысқұлов, индустриаландырудан ешбір ұлт аймағының қашып құтылмайтыны белгілі болып отырған кезде оған қарсы күреспей, қайта партияның саясатына бейімделе отырып, кемшіліктерді бірігіп реттеудің тиімді болатынын делегаттарға барынша түсіндіруге тырысты. Осы бағыт кеңес қабылдап, М.И. Калинин басқаратын комиссия мен И.В. Сталинге жолданған «ұсыныстың» «А. шаруашылық құрылысы саласы бойынша» бөлімінде мынадай нақты талап-тілектер қойылды:

«а) Елімізді индустриаландыруға байланысты артта қалған ұлттық шет аймақтарда (тиісті шикізат базасы бар) өнеркәсіп орындарын құру мен жергілікті пролетариат кадрларын даярлау туралы партия белгілеген міндеттерді табанды түрде күн тәртібіне қою керек, онсыз пролетариаттың шаруаларға басшылықты жүзеге асыруы және бұл шет аймақтардың шаруашылық даму қарқынының күшеюі мүмкін емес, осы

мақсатпен өнеркәсіп пен күрделі құрылысты қаржыландыруға бөлінетін қаражаттарға АКСР-дың қатысуының белгілі бір үлесін белгілеу қажет, бұл үлесті АКСР халқының санына ғана емес, сондай-ақ экономикалық мүмкіндіктеріне де, сонымен қатар орын алып отырған шын мәніндегі материалдық теңсіздіктерді жою міндеттерімен де сәйкестендіріп айқындау керек.

б) Партияның XIII съезінің деревняда капиталистік қатынастардың дамуын тоқтататын ұлттық кооперацияларды дамытуға айрықша көңіл бөлу жөніндегі қаулысын іс жүзіне асыру қажет, осы шаралар үшін ұлттық шет аймақтарда кооперацияның дамуына арнап ерекше кооператив қорын бөлу керек.

в) РКФСР-дың ұлттық автономиялы бірлестіктермен шаруашылық өзара қарым-қатынастарында орын алып отырған жөнсіздіктерді және «сұғанақтықты» жою үшін АКСР-дың шаруашылық мәселелерін жоспарлы түрде талдап әзірлеуді қарқынды ұлттық шет аймақтардың мұң-мұқтажы мен талап-тілектерін РКФСР-дың бюджеті мен жалпы шаруашылық жоспарларында толық әрі нақты көрініс табуына қол жеткізу керек.

г) Ұлттық антогонизмнің өршуіне қолайлы жағдай туғызып, шаруашылық құрылысы дамуын тежеп отырған барлық жөнсіздіктерді түбегейлі түрде жою үшін тиісті ұлттық шет аймақтарда жер саясатының дұрыс бағытта жүргізілуі мен жерге орналастыруды бақылау қажет.

д) РКФСР Мемлекеттік Жоспарлау Комиссиясы мен Орталық Статистика басқармасын автономиялы ұлттық бірлестіктердің экономикалық және мәдени-әлеуметтік өмірін, олардың даму динамикасын, артта қалу деңгейін мұқият зерттеуге, бұл шет аймақтардың социалистік құрылысқа көшуі жолымен олардың даму қарқынын күшейту үшін шаруашылық-мәдени шараларды дұрыс талдап әзірлеу мақсатында РКФСР құрамындағы әрбір автономияның үлес салмағы коэффициентін дәлірек айқындауға батыл түрде бейімдеу қажет» (Рыскулов, 2019:188-189).

Бұл ұсыныстар – Орталықтың өктем саясатына қарсы бас көтеруге шамасы жоқ ұлт аймақтарының бүкілкенестік кеңістікте жүргізілетін индустриаландыру науқаны кезінде дамудан шет қалмай, экономикалық жетістіктерге Ресеймен бірге жетуді көздеген игі талпыныстар болатын. Кеңес қабылдаған барлық ұсыныстар қағазға түсіріліп, М.И. Калинин төрағалық еткен «РКФСР, РКФСР құрамындағы ұлттық республикалар мен облыстық органдардың құрылысы» мәселесі жөніндегі комиссияға және БК(б)П ОК-не тапсырылды. Өкінішке орай, ұлт аймақтарының бұл талап-тілектері ескерілмей, керісінше, ұлттық республикаларда оған қатысушыларды «партия тәртібін бұзған ұлтшылдар» ретінде айыптау кампаниясы жүргізілді. Өз рұқсатынсыз кеңес өткізгені үшін Т. Рыскулов БК(б)П ОК тарапынан қатты айыпталды. Ал, кеңеске қатынасқан ұлт қайраткерлерінің барлығы өз республикаларында партиялық сөгіс алады. «Рыскулов кеңесіне» қатысқан қайраткерлерді айыптау үшін Татарстан, Башқұртстан, Қазақстан, Қырғызстан, Дағыстанда арнайы пленумдар ұйымдастырылады (Қоңыратбаев, 2019:22).

1926 жылы 18 желтоқсанда БК(б)П Қазөлкекомы бюросының шешімі бойынша шақырылған БК(б)П Қазөлкомы бюросының, Бақылау комиссиясы Төралқасының, Қазхалком және Қазатком фракцияларының ұлт өкілдерінің кеңесі туралы біріккен мәжілісі болып өтті (ҚРПА, 950:1). Қазақстан Республикасы Президентінің архивінде сақталған аталмыш мәжілістің 71 беттік стенограммасымен танысып шыққан адамға БК(б)П ОК-не Т. Рыскулов өткізген жеке кеңес ұсыныстарының ұнамағаны және оны сол ұлт аймақтарының өзінде жоққа шығару туралы құпия тапсырма бергені түсінікті. Бұл «БК(б)П Қазөлкекомы бюросының, Өлкелік Бақылау комиссиясы Төралқасының, Қазхалком мен Қазатком фракцияларының бірлескен мәжілісінің қаулысынан» анық көрініп тұр (ҚРПА, 1129:26-27). Сондай-ақ, 1927 жылы 2 қаңтарда өткен БК(б)П Қазан қалалық ұйымы белсенділері мен XII Татар облыстық партконференциясы делегаттарының бірлескен жиынында қабылданған қарар мазмұнынан да осыны анық байқауға болады (ҚРПА, 1129:36-36-а.п.).

БК(б)П Қазақ өлкелік партия комитетінің хатшысы Ф.И. Голощекин Москвада өткен ұлт өкілдерінің жеке кеңесінің ұсыныстарын жоққа шығару үшін, оған қатысқан қазақстандықтарды партия тәртібін бұзып, өзінен секіріп кеткеннен бастап, ең ақыр

аяғы, Н.П. Самурскийдің «Ванька прет» деген сөзі арқылы оларды ұлтшылдар қатарына жатқызып, кеңесте сөз сөйлеген С. Қожанов, Ж. Мыңбаев және С. Асфендиаровтардың пікірлері мен тезистері Қазөлкеком мен ҚАКСР үкіметінің бағытынан мүлдем алшақ жатыр деген қорытынды жасалды. Қызылордада өткен бірлескен мәжілісте Москвадағы жеке кеңес туралы арнайы баяндама жасаған Н. Нұрмақовтан бастап, кеңес стенограммасымен мүлдем таныспаған көптеген қазақ қайраткерлері Ф.И. Голощекиннің ығына жығылып, кеңеске қатысып сөз сөйлеген Ж. Мыңбаев пен Ә. Досовты мамықтай сабап, жүндей түтті. Сонымен қатар, жазғырушылардың назарынан С. Қожанов пен С. Асфендиаров та шет қалмады. Кеңеске жәй ғана қатысып, бір ауыз да сөз айтпаған Ж. Сұлтанбеков те Ф.И. Голощекин назарынан тыс қалмады. Бір сөзбен айтқанда, Ф.И. Голощекин ұйымдастырған жиында сөз сөйлеген Н. Нұрмақов, О. Исаев, Ү. Құлымбетов, М. Саматов, Ғ. Тоғжанов, М. Мырзағалиевтар Т. Рысқұлов өткізген ұлт өкілдерінің кеңесін жоққа шығарса, Ә. Жангелдин объективті пікір білдірді. Ал Ә. Лекеров ұлт өкілдерінің кеңесінің ұсыныстарын толық жақтап, Ф.И. Голощекиннен қаймықпай-ақ Орталық пен Қазақстан арасындағы теңсіздіктерді көптеген нақтылы фактілермен ашып көрсетті.

Қызылордада өткен жиынға қатысып, индустриаландыру мен шаруашылықты дамыту бағытына қатысты пікір білдірген адамның бірі О. Жандосов болды. Қазөлкекомы үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі әрі хатшысы қызметтерін қатар атқарып жүрген О. Жандосов Москвада өткен кеңесті ұлттардың нақты артта қалуынан туындайтын жаңа саяси қайшылық деп бағалап, кеңесті шақырудың объективті себептерін ашты. Бірақ, индустриаландыруға қатысты кеңес жасаған қорытындылар мен ұсыныстарды дұрыс емес деп бағалай отырып, кеңес жергілікті өндіргіш күштердің даму мәселесіне назар аудару керек еді деген пікір білдірді (ҚРПА, 950:32). О. Жандосовтың аталмыш жиында сөйлеген сөзінен екіұштылық пен ішкі қайшылықты анық байқауға болады. Мұның өзі, қалыптасқан саяси жағдайға бейімделе сөйлеуге тырысқанымен, ұлтжанды саясаткердің ұлт мәселесіне көңілі ауып тұрып, саясаткерге тән қалыппен сөйлеуіне байланысты болса керек деп топшылаймыз.

Қазақстанның экономикалық және шаруашылық даму бағыттарына байланысты, ұлт мәселесіне қатысты Орталық билік пен қазақ қайраткерлерінің арасындағы пікір қарама-қайшылығы бір күннің туындысы емес еді. Ол оған дейінгі уақыттарда да анық көрініс тауып жатқан болатын. Мысалы, 1921 жылы 11-18 маусым аралығында Орынборда өткен бірінші бүкілқазақстандық партконференцияда РК(б)П ОК хатшысы Е.М. Ярославский (шын аты-жөні – Губельман Миней Израилевич – С.Ш.) бастаған еуропалық коммунистер мен қазақ қайраткерлерінің арасында өткір пікірталастар орын алды. Е.М. Ярославский партконференция тізгінін қолдан шығармай, РК(б)П ОК нұсқауларын бұлжытпай орындауға күш салды.

Сондай-ақ, партконференцияның 15 маусымдағы мәжілісінде В.А. Радус-Зенькович «ҚКСР-дегі партияның кезекті міндеттері» атты баяндама жасап, өз сөзінде еңбекші қазақ халқы барлық жаңалықтар мен өзгерістерге сенбей отыр, оларда бүкіл орыстарға жаулық пиғылдың бар екені сезіледі деген пікір білдірді. Ұлтшылдық тек қазақ кедейлеріне ғана емес, басшы қызметтердегі қазақтарға да тән деді. Баяндамашының сөзінен оның қазақ даласындағы жағдайдан алшақтығы және ұлт мәселесін дұрыс түсінбейтіні анық көрініп тұрды. В. Радус-Зенькович пен Г. Дунаевтың баяндамалары бойынша жарыссөзге түскен А. Асылбеков, С. Меңдешев, Ә. Жангелдиндер қазақ халқының ұлттық мүддесін қорғады. «Мен, қазақтар арасында кеңестік билік бекіген жоқ деген мәлімдемені естідім. Ал мен шаруалардың (орыстардың – С.Ш.), казактар мен қазақтардың саяси деңгейі бірдей екенін айтқым келеді. Қазақтарға қарағанда, кеңес билігіне қарсылар шаруалар мен казактардың арасында баршылық», (Протоколы, 1935:79-80-б.) - деп С. Меңдешев оларға жауап қайтарды. С. Меңдешевтің одан арғы сөздері – оның В.А. Радус-Зеньковичтің Қазақстандағы жағдай туралы түсінігінен әлдеқайда кең ойлайтынын әрі жағдайды алақанындағыдай біліп, РК(б)П ОК-нің ұлт мәселесіне қатысты саясаты мен Қазпартбюросы алдына қойып отырған міндеттерін жетік білегінен көрсетеді. Бұл туралы М. Костеловская «Жолдас Меңдешев бос сөздің көп, нақты нұсқаудың аз екені туралы алтын сөздер айтты», - деп ерекше атап көрсетті. Конференция соңындағы өкілетті өкіл Е.М. Ярославскийдің іс-әрекеттері

қазақ қайраткерлерінің заңды наразылығын туғызды. Конференцияның Қырпартбюро есебі бойынша жасалған қаулысын қабылдау кезінде ол бұрмалаушылыққа салынып, Орталықтың отарлық өктемдігін көрсеткен еді.

1922 жылы 10 желтоқсанда өткен РК(б)П Қазақ облыстық комитетінің Пленумы «Байлар туралы» мәселені қарастырды. Бұл мәселе бойынша алдымен А. Вайнштейн, содан кейін А. Асылбеков баяндама жасады. А. Вайнштейн «Қазақ даласы ішкі революцияны әлі басынан кешірген жоқ» дей отырып, ауылдарда кеңестік биліктің әлеуметтік базасын қалыптастыру үшін қазақ байларын экспроприациялау (мемлекет пайдасына үшін мал-мүлкін мәжбүрлеп тартып алу – С.Ш.) мүмкіндігі туралы мәселені талқылауды ұсынды. Ал А. Асылбеков оған мүлдем қарама-қайшы пікір білдіріп: «Байлардың малының бір бөлігін экспроприациялауды іс жүзіне асыру қажетсіз салдарларға әкеліп соқтыруы мүмкін. Орыс қызметкерлері Қазақ өлкесінің ерекшеліктері мен халықтың патриархалдық-рулық тұрмыс-тіршілігін білмейді», - деген пікір білдірді. А. Нахимжан экспроприацияға қарсы екенін ашық білдірсе, Ә. Әйтиев, А. Байгильдин және З. Миндлиндер экспроприацияны жақтады. Н. Нұрмақов болса, өндіріс пен кооперацияны дамытуды принципті түрде жақтайтынын жеткізе отырып: «ешкім экспроприацияға қарсы емес, бірақ мұны іс жүзіне асыру оңай емес, ал дәл қазіргі уақытта – мүмкін емес. Халықты революцияландыратын адамдар жоқ. Партияға қазақ жастарын көптеп тарту керек», - деді. А. Кенжин Н. Нұрмақовпен келісетіндігін жеткізді. И. Тоқтыбаев: «Экспроприация мәселесіне әлі ерте, бұқараның өзі бұған дайын емес, біздің игі бастамаларымыз аяқсыз қалуы мүмкін», - деді. Ал С. Меңдешев «Әлеуметтік база қалыптастырудың экспроприация сияқты мұндай әдісі қалаған нәтижелерге қол жеткізуге алып келмейді, саяси және революциялық әсер қалыптастырмайды. Ең жақсы әдіс – шаруашылықты жалпы қалпына келтіру» - деді. С. Садуақасов: «Вайнштейн фантазиясы өте ауқымды, орыс қызметкерлері тезек түтінін иіскемеген (егер қазақтар фабрика қазандығында қайнамаған болса). Өз әдісімен Вайнштейн екінші Қазан төңкерісін емес, контрреволюция немесе жаппай төртіпсіздік жасайды. Байлардың 1–2 бас малын тартып алу емес, өнеркәсіпті дамыту бізге базаны қалыптастырады», - деді. Ал А. Горкин болса: «Кедейлердің өздеріне осы экспроприация керек пе, олар оны күтіп отыр ма? Одан да сауданы дамытқан жақсы» деген пікір білдірді. С. Қоянбаев: «Жалпы алғанда қазақ кедейі дамыған жоқ және бұл экспроприацияны қажет деп қабылдамайды» - деді. Міне, осындай қарсылықтардан кейін барып А. Вайнштейн пікірталастарды қорытындылау бойынша өз сөзінде: «Мен дәл осы экспроприация талап етпеймін, оны төтенше мал-мүлік салығымен алмастыруға болады, бірақ, байларды әлсірету қажет» - деді. Ал РК(б)П Қазобкомының жауапты хатшы Г. Коростолев болса, пікірталас барысында әліптін артын бағып сөз сөйлемеді. С. Меңдешев, А. Асылбеков пен А. Оразбаеваның Қазобкомның өкілеттілігін Орталықтан өз бюджетін жұмсай алатын құқық алуға қол жеткізу арқылы кеңейту туралы «ерекше пікірі» тіркелді (Ашимбаев, Хлюпин, 2008:221).

Қазақ қайраткерлерінің Кеңес билігінің отарлық саясатына қарсылығы біздің С. Меңдешевке қатысты мақаламызда да (Шілдебай, 2020) біршама кеңінен талқыланған болатын. Бір қызығы, РК(б)П ОК хатшысы Е.М. Ярославскийдің қатысуымен Орынбор қаласында 1923 жылы 17-22 наурыз аралығында өткен III бүкілқазақстандық партконференцияда тағы да қазақ коммунистері мен еуропалық коммунистер арасында қазақ ұлтының табиғи құқықтары мен ұлыорыстық шовинизмі, орыс отаршылдығы мәселелері бойынша өткір пікірталастар орын алды (ҚРПА, 541:278-282). Бұл мысалдардың барлығы – индустриаландыру саясатына дейін-ақ қазақ қайраткерлерінің Орталықтың отарлық саясаты мен Қазақстанға қатысты шаруашылық ұстанымдарына қарсы пікірлерінің болғанын көрсетеді.

Көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері С. Садуақасовтың Қазақстанның шаруашылығы мен өнеркәсібін дамытуға қатысты айтқан пікірлері ерекше маңызға ие. Оның 1925 жылы 17 ақпанда «Еңбекші қазақ» газетінде жарық көрген «Жаңа дәуірдің негізгі мәселелерінің бірі» атты мақаласында: «Қазақстанның астанасын көшірумен бірге туғалы отырған жаңа дәуірдің негізгі мәселесінің бірі – кәсіп шаруасын күшейту», (Садуақасұлы, 2003:315) - дей отырып, мақта егуге жарамды 600 мың десятина жері бар Қазақстанда мата тоқитын фабрикалар салу керек деді.

Ол сонымен қатар, «Қазақстанда кәсіп орнату жұмыстары – алдымыздағы екі-үш жылға шейін екпінді істің бірі... Бұдан былай оңайлығына қызығып, шетінен сатып алуға тым әуес бола бермей, Қазақстанның өзінде іргелі шаруа негізін салуға кірісетін уақыт жетті», (Садуақасұлы, 2003:316) - деп, қазақ даласында фабрика-зауыттарды салу жұмысын қолға алу қажеттігін ашық айтты.

Бірақ, Орталық саяси билік пен БК(б)П Қазөлкекомының бірінші хатшысы Ф.И. Голощекиннің қазақ даласында жүргізілуі тиіс индустриаландыруға қатысты өзіндік жоспары болды. Ол жоспар – патша заманындағы отарлық саясаттың заңды жалғасы іспеттес еді. Кеңес билігі де қазақ даласындағы өндірістің шикізаттық сипатын жақтап, тек қана ұсақ және орта өнеркәсіпті дамытуға назар аударды. Ал бұл кезде БК(б)П Қазөлкекомының бюро мүшесі, ҚАКСР Ағарту халкомы, «Еңбекші қазақ» және «Қызыл Қазақстан» басылымдарының бас редакторы қызметтерін атқарып отырған С. Садуақасов бұл саясатқа ашық қарсы шығып, қазақ даласындағы шикізат көздеріне жақын маңда өнеркәсіп орындарын салу керек деген пікір айта бастады. Ф.И. Голощекин мен С. Садуақасовтың арасында жүрген айтыс-тартыс пен оның қорытындылары академик М.Х. Асылбеков пен тарихшы-ғалым Ж.М. Асылбекованың «Қазақстан индустриаландыру кезеңінде» атты еңбекте (Асылбеков, Асылбекова, 2010) жақсы талданғандықтан, біз бұл мәселеге тоқталмауды жөн санадық. Бірақ, Орталықтың индустриаландыру саясатына қарсы шыққан қазақ қайраткерлері түгелдей «ұлтшылдықпен» айыпталып, Ф.И. Голощекин ұйымдастырған қуғын-сүргінге ұшырады.

Қорытынды. Жалпы алғанда, КСРО-дағы экономикалық дамудың нақты бір жолы ретінде И.В. Сталин ұсынған индустриаландыру бағытына қатысты айтыс-тартыс, сондай-ақ Қазақстанның да экономикалық және шаруашылық дамуына қатысты пікірталастар көпке дейін созылды. 1926 жылы Москвада өткен ұлт өкілдерінің жеке кеңесі мен Қызылордада өткен жиындағы пікірталастар тек оның басы ғана болатын. Кеңес билігі жүргізген индустриаландыру саясаты Орталықтың жоспарына сәйкес жүргізілді және оның кез-келген оппоненттері қатал қуғын-сүргінге ұшырады. Бірақ, ұлттық табиғи құқықты ту еткен ұлт қайраткерлерінің бұл күресі текке кеткен жоқ. Қалай дегенмен де, олардың ұсыныстары мен талаптары Орталық биліктің кейбір өкілдері тарапынан мойындалып, кейбір кездерде қолдау тауып жатты.

Әдебиеттер:

Асылбеков М.Х., Асылбекова Ж.М. Қазақстан индустриаландыру кезеңінде. // Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 4-том. Алматы. «Атамұра», 2010. 752 б. (312-381).

Ашимбаев Д., Хлюпин В. Казахстан: история власти. Опыт реконструкции. Алматы. Credos, 2008. 920 с.

Баишев С.Б. Социалистическая индустриализация Казахстана: Стенограмма публичной лекции. Алма-Ата: КазОГИЗ, 1949. 32 с.

Ергазиев И. Кооперативно-колхозное движение в Казахстане в период борьбы за социалистическую индустриализацию СССР (1926–1929 гг.): Автореферат дис. на соискание учен. степени кандидата ист. наук / Акад. обществ. наук при ЦК КПСС. Кафедра истории СССР. Москва, 1954. 16 с.

История индустриализации Казахской ССР (1926 – июнь 1941 гг.): Т. 2. 1933 – июнь 1941: Документы и материалы: в 2 т. / Под ред. С. Б. Баишева; сост.: Б.Н. Абишева, А.А. Байшин [и др]; Главное Архивное Управление при Совете Министров СССР, Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС, Институты Истории и Экономики АН ССР. Изд-во Наука Казахской ССР. Алма-Ата: Наука, 1967. 433 с.

История индустриализации Казахской ССР. (1926–1941 гг.). Т. 1. 1926–1932: Документы и материалы: в 2 т. / Под ред. С. Б. Баишева; сост.: Б.Н. Абишева, А.А. Байшин [и др]; Главное Архивное Управление при Совете Министров СССР, Институт Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС, Институты Истории и Экономики АН ССР. Изд-во Наука Казахской ССР. Алма-Ата: Наука, 1967. 479 с.

История индустриализации СССР. 1926–1941 гг. Документы и материалы. Москва: «Наука», 1969. 535 с.

Керженцев П.М. Социалистическая индустриализация СССР. Баку, 1932. 44 с.

Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения: избранные труды /

- Н.Д. Кондратьев. Москва: Альма Матер: Акад. проект, 2015. 638 с.
- Кондратьев Н.Д. Основные проблемы экономической статистики и динамики: предварительный эскиз / Н.Д. Кондратьев; изд. подгот.: В.В. Иванов, М.С. Ковалева. Москва: Наука, 1991. 569 с.
- Қазыбек М., Маймақов Ф. Құпия кеңестер. Алматы: Санат, 1999. 336 б.
- Қоңыратбаев О. Тұрар Рысқұлов: Қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі. Түркістан кезеңі. Алматы: Қазақстан, 1994. 448 б.
- Қоңыратбаев О.М. Тұрар Рысқұловтың өмірі мен қызметі (1894–1938) // «Тұлға және ұлттық тарих мәселелері». Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясы материалдарының жинағы. Алматы, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты, 2019. 226 б. (172-183-б.).
- Қазақстан Республикасы Президентінің архиві (бұдан былай – ҚРПА), 139-қ., 1-т., 541-іс, 278-282-п.
- ҚРПА, 141-қ., 1-т., 1129-іс, 26-27-п.
- ҚРПА, 141-қ., 1-т., 1129-іс, 36-36-а.п.
- ҚРПА, 141-қ., 1-т., 950-іс, 1-п.
- ҚРПА, 141-қ., 1-т., 950-іс, 32-п.
- Лельчук В.С. Индустриализация СССР: история, опыт, проблемы. М.: Политиздат, 1984. 304 с.
- Протоколы первой областной киргизской конференции РКП(б) 11-18 июня 1921 г. / Под ред.: У. Исаева, Д. Садваксова, Н. Тимофеева. Алма-Ата-Москва: Казкрайиздат, 1935. 174 с.
- Ресейдің әлеуметтік-саяси тарихының мемлекеттік архиві (бұдан былай – РӘСТМА), 17-қ., 3-т., 564-іс, 5-п.
- Рысқұлов Т.Р. Материалы частного совещания националов. Архивные документы. / Составитель Казыбек М. Алматы. изд. «Мирас», 2019. 336 с.
- Садуақасұлы С. Екі томдық шығармалар жинағы. 2-том. Алматы: «Алаш», 2003. 360 б.
- Соловьев А.А. Съезды и конференции КПСС: Справочник. М.: Политиздат, 1983. 320 с.
- Струмилин С.Г. Индустриализация СССР и эпигоны народничества. Москва-Ленинград: Госиздат, 1927. 90 с.
- Фридман С.Л. Народные сбережения и индустриализация СССР / С.Л. Фридман. Москва; Ленинград: Московский рабочий, 1928. 78 с.
- Хавин А.Ф. Краткий очерк истории индустриализации СССР. Москва: Госполитиздат, 1962. 440 с.
- Шілдебай С.Қ. Сейітқали Мендешевтің қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі // «Edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы № 1(21) 2020. <http://edu.e-history.kz/kz/publications/view/1330> (қаралды: 14.04.2020).

References:

- Asylbekov M.H., Asylbekova J.M. Khazakhstan indýstrialandyrý kezeñinde. // Khazakhstan Tarihiy (kóne zamannan búginge deiin). Bes tomdykh. 4-tom. Almaty: «Atamura», 2010. 752 b. (312-381).
- Ashimbaev D., Hliýpin V. Kazahstan: istoriia vlasti. Opyt rekonstrýktsii. Almaty: Credos, 2008. 920 s.
- Baishev S.B. Sotsialisticheskaiia indýstrializatsiia Kazahstana: Stenogramma pýblichnoi leksi. Alma-Ata: KazOGIZ, 1949. 32 s.
- Ergaziev I. Kooperativno-kolhoznoe dvijenie v Kazahstane v period borby za sotsialisticheskýy indýstrializatsiý SSSR (1926–1929 gg.): Avtoreferat dis. na soiskanie ýchen. stepeni kandidata ist. naýk / Akad. obestv. naýk pri TsK KPSS. Kafedra istorii SSSR. Moskva, 1954. 16 s.
- Istoriya industrializatsii Kazahskoi SSR (1926 - iiýn 1941 gg.): T. 2. 1933 - iiýn 1941: Dokýmenty i materialy: v 2 t. / Pod red. S. B. Baisheva; sost.: B.N. Abisheva, A.A. Baishin [i dr]; Glavnoe Arhivnoe Úpravlenie pri Sovete Ministrov SSSR, Institut Marskizma-Leninizma pri TsK KPSS, Instituty Istorii i Ekonomiki AN SSR. Izd-vo Naýka Kazahskoi SSR. Alma-Ata: Naýka, 1967. 433 s.
- Istoriya industrializatsii Kazahskoi SSR. (1926–1941 gg.): T. 1: 1926–1932: Dokýmenty i materialy: v 2 t. / Pod red. S. B. Baisheva; sost.: B.N. Abisheva, A.A. Baishin [i dr]; Glavnoe Arhivnoe Upravlenie pri Sovete Ministrov SSSR, Institut Marskizma-Leninizma pri TsK KPSS, Instituty Istorii i Ekonomiki AN SSR. Izd-vo Naýka Kazahskoi SSR. Alma-Ata: Nauka, 1967. 479 s.
- Istoriya industrializatsii SSSR. 1926–1941 gg. Dokumenty i materialy. Moskva: «Naýka», 1969. 535 s.
- Kerjentssev P.M. Sotsialisticheskaiia indýstrializatsiia SSSR Baký, 1932. 44 s.
- Kondratev N.D. Bolshie tsikly koniýnktyry i teoriiia predvideniia: izbrannye trýdy / N.D. Kondratev. Moskva: Alma Mater: Akad. proekt, 2015. 638 s.
- Kondratev N.D. Osnovnye problemy ekonomicheskoi statiki i dinamiki: predvaritelnyi eskiz / N.D.

- Kondratev; izd. podgot.: V.V. Ivanov, M.S. Kovaleva. Moskva: Naýka, 1991. 569 s.
- Khazybek M., Maimakhov G. Khupiiia keñester. Almaty: Sanat, 1999. 336 b.
- Khoñyratbaev O. Turar Ryskhulov: Khogamdykh-saiasi jáne memlekettik khyzmeti. Túrkistan kezeñi. Almaty. Khazakhstan, 1994. 448 b.
- Khoñyratbaev O.M. Turar Ryskhulovtyń ómiri men khyzmeti (1894-1938) // «Tulga jáne ulttykh Tarih máseleleri». Respýblikalykh gylymi-tájiribelik konferentsiiasy materialdarynyń jinagy. Almaty: Sh.Sh. Ýálihanov atyndagy Tarih jáne etnologiia institúty, 2019. 226 b. (172-183-b.).
- Kazakhstan Respublikasy prezidentinyn arhivi (budan bylai – KRPA), 139-k., 1-t., 541-is, 278-282-p.
- KRPA, 141-k., 1-t., 1129-is, 26-27-p.
- KRPA, 141-k., 1-t., 1129-is, 36-36-a.p.
- KRPA, 141-k., 1-t., 950-is, 1-p.
- KRPA, 141-k., 1-t., 950-is, 32-p.
- Lelchuk V.S. Indýstrializatsiia SSSR: istoriia, opyt, problemy. M.: Politizdat, 1984. 304 s.
- Protokoly pervoi oblastnoi kirgizskoi konferentsii RKP(b) 11-18 iiýnia 1921 g. / Pod red.: Ý. Isaeva, D. Sadvakasova, N. Timofeeva. Alma-Ata-Moskva: Kazkraiizdat, 1935. 174 s.
- Reseidin áleýmettik-saiasi Tarihynyń memlekettik arhivi (budan bylai – RÁSTMA), 17-k., 3-t., 564-is, 5-p.
- Ryskulov T.R. Materialy chastnogo soveaniia natsionalov. Arhivnye dokýmenty. / Sostavitel Kazybek M. Almaty: izd. «Miras», 2019. 336 s.
- Saduakhasuly S. Eki tomdykh shygarmalar jinagy. 2-tom. Almaty: «Alash», 2003. 360 b.
- Solovev A.A. Sezdy i konferentsii KPSS: Spravochnik. M.: Politizdat, 1983. 320 s.
- Strýmilin S.G. Indýstrializatsiia SSSR i epigony narodnichestva. Moskva-Leningrad: Gosizdat, 1927. 90 s.
- Fridman S.L. Narodnye sborejieniia i indýstrializatsiia SSSR / S.L. Fridman. Moskva; Leningrad: Moskovskii rabochii, 1928. 78 s.
- Havin A.F. Kratkii ocherk istorii indýstrializatsii SSSR. Moskva: Gospolitizdat, 1962. 440 s.
- Shildebay S. Seiitkhali Meñdeshevtin khogamdyk-saiasi jáne memlekettik khyzmeti // «Edu.e-history.kz» elektrondykh gylymi jýrnaly № 1(21) 2020. <http://edu.e-history.kz/kz/publications/view/1330> (karaldy: 14.04.2020)

Мазмұны
Содержание
Contents

ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY

Кузембаев Н.Е.
УЧЕНЫЙ ЕВРАЗИЙСКОГО МАСШТАБА: К 80-ЛЕТИЮ ВЫДАЮЩЕГОСЯ
КАЗАХСТАНСКОГО ВОСТОКОВЕДА Б.Е. КУМЕКОВА.....5

Игибаев С.К., Құдайбергелулы Б.
ДАХШЛЕЙГЕР Г.Ф., ВКЛАД В ИСТОРИЧЕСКУЮ НАУКУ
И В РАЗВИТИИ ИСТОРИОГРАФИИ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА.....15

Kalybekova M.Sh.
HISTORY OF KAZAKHSTAN ACCORDING TO POLISH ARCHIVES.....28

Жамолова Д.М.
ВЗГЛЯДЫ ТУРКЕСТАНСКИХ И БУХАРСКИХ ДЖАДИДОВ
О ТРАДИЦИОННОЙ И НОВОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ.....39

ҰЛЫ АБАЙДЫҢ 175 ЖЫЛДЫҚ МЕРЕЙТОЙЫ
175 ЛЕТИЕ ВЕЛИКОГО АБАЯ
GREAT ABAY'S 175th ANNIVERSARY

Абуев К.К., Шарипова А.Б., Осипова Ж. К.
ИЗВЕСТНЫЕ КОКШЕТАУЦЫ О ВЕЛИКОМ АБАЕ.....50

ТАРИХ ЖӘНЕ ТҮЛҒА
ИСТОРИЯ И ЛИЧНОСТЬ
HISTORY AND PERSONALITY

Тайман С.Т.
ТҮРКІСТАНДАҒЫ БАСМАШЫЛАР ҚОЗҒАЛЫСЫ
ЖӘНЕ МҮСТАФА ШОҚАЙ.....62

Кабдушев Б.Ж., Құдайбергелулы Б.
НЫҒМЕТ НҮРМАҚОВТЫҢ МЕМЛЕКЕТ ҚАЙРАТКЕРІ
РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСУЫ.....72

ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY

Оразбаева А.И.
ЖУЗОВАЯ СТРУКТУРА КАЗАХОВ КАК
СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ КОД НАЦИИ.....84

Шотанова Г.А., Ужкенов Е.М.
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВНУТРИПОЛИТИЧЕСКОГО КРИЗИСА
В МЛАДШЕМ ЖУЗЕ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XVIII - НАЧАЛО XIX ВВ.).....96

Капаева А.Т.
ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕЦЕНАТСТВА В КАЗАХСТАНЕ.....107

**КЕҢЕС ДӘУІРІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ КАЗАХСТАНА В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД
KAZAKHSTAN HISTORY IN SOVIET PERIOD**

Шілдебай С.Қ.
КЕҢЕС ОДАҒЫНДАҒЫ ИНДУСТРИАЛАНДЫРУ САЯСАТЫНА
ҮЛТ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ ҚАРСЫЛЫҒЫ.....122

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Матыжанов К.І.
ОТБАСЫЛЫҚ-ҒҰРЫПТЫҚ ФОЛЬКЛОР МЕН
ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ МӘЛІМЕТТЕРДІ САЛЫСТЫРА ТАЛДАУ.....136

Тоқтабай А.У., Карамендина М.Ө.
ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ ӨКІРЕШ АТА ЕСКЕРТКІШІ СЫР ШЕРТЕДІ.....147

Утубаев Ж.Р., Сүйіндікова М.Қ., Қасенова Ә.Д.
БӘБІШ МОЛА 7 КӨЗЕШІЛЕР ЕЛДІ-МЕКЕНІНДЕГІ
ҚЫШ ЫДЫСТАР.....157

Бекзатқызы И.
АҚМОЛА ОБЛЫСЫ ТОПОНИМДЕРІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАНУ
МӘСЕЛЕСІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ.....169

Амаргазиева А.Ж.
НАУАКЕСКЕН, БОЛЫССАЙ ЖӘНЕ ҰЗЫНКҮНГЕЙ
ЖАРТАСТАРЫНДАҒЫ АРҚАР БЕЙНЕСІНІҢ
СЕМАНТИКАЛЫҚ ТҮСІНДІРМЕСІ.....181

Ualtayeva A.S., Zheleznyakov B.A.
THE UPPER LAYERS OF ZHUANTOBE ANCIENT TOWN ACCORDING
TO NUMISMATICS.....190